

Rikev, Kamen

Кирил и Методий като герои на нашето време

Opera Slavica. 2022, vol. 32, iss. 3, pp. 57-67

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2022-3-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77037>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20221206

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Кирил и Методий като герои на нашето време

Камен Рикев
(Люблин, Полша)

ДЖЕВИЕЦКА, Е.: *Юбилейно и модерно. Кирило-методиевският разказ през социализма в България. (Кирило-Методиевски студии, кн. 29.)* София: Кирило-Методиевски научен център, БАН, 2020, 232 стр. ISBN 978-954-9787-42-9, ISSN 0205-2253.

През 2020 г. Кирило-Методиевският научен център към БАН издаде впечатляваща в редица отношения монография на д-р Евелина Джевиецка. Варшавската славистка и българистка изследва употребите на делото и фигурите на Светите братя през епохата на социализма. Текстът провокира още със своята тема, доколкото онагледява как сериозният научен интерес към *идеята „Кирил и Методий“* не е и не бива да бъде монопол на кирилометодиевистиката и доколкото превръща славянските апостоли в активни герои на нашето време и недалечното минало.

Главната цел на монографията е анализ на *кирило-методиевския разказ*, конструиран чрез български юбилейни издания в периода 1944–1989. Авторката приема такива колективни томове за *формативни текстове* (по схващането на Ян Асман), снабдяващи общността с идентифициращо знание. Тържествените чествания през 1957, 1963, 1969, 1977, 1981 и 1985 г. вървят ръка за ръка с книжовната продукция в чест на Солунските братя. Сборници и художествени творби показват взаимна активизация на държавните, научните и църковните среди, което дава основания на авторката да говори именно за голям *кирило-методиевски разказ*, който е *par excellence български* и заради обекта, и по отношение на субекта.¹ Още при уводните постановки един българоцентричен (и типично кирилометодиевистичен) ракурс би могъл да изтъкне съображението, че проектът на Джевиецка набелязва изследователски материал с оспорима научна и художествена стойност, който не представя достиженията

1 Ibidem, s. 175.

на високата наука и култура. Но точно в този избор се крие и уникалността на проучването, защото чрез юбилейните инициативи авторката откроява тъкмо *представителните* за епохата текстове, съчетаващи научни, научнопопулярни и държавнически обогрени претенции – и обезателно заредени с определен *политически* ангажимент. Към това изследването се откроява и заради авторовата школовка и аналитичен подход, които не са производни на предполагаема доза *българщина*, мамеща да подведе научния подход по утъпкани пътеки (Джевиецка сама подчертава този факт²).

Книгата е издържана в академично коректен и отличен в стилово отношение български език въпреки изолирани случаи на изказни граповини. Прозрачна е и нейната структура: четири глави, фокусиращи се върху *културата на юбилея*,³ св. Кирил, окачествен заглавно като *Просветителя*,⁴ св. Методий (*Изпълнителят*)⁵ и учениците на Солунските братя (*Наследниците*)⁶. Текстът е рамкиран от пространен увод⁷ и стегнато заключение,⁸ което синтезира главните тези, без да изчерпва богатството от въпроси и парадокси, открояващи се в хода на анализите. Изданието е снабдено с добре подбран снимков материал върху 11 страници, а цитираната библиография⁹ допълнително затвърждава убеждението, че сме изправени пред изключително обмислен труд.

Изследването на Е. Джевиецка изобилства с важни и солидно аргументирани тези далеч преди обобщителната си част. Тъй като по такъв начин канавата на социалистическия (и най-вече български) кирило-методиевски разказ е разтърсена изоснови, приемам обстойния коментар на тази книга за напълно необходим.

Изходно положение в монографията е, че към 2020 г. *паметта за социализма в България може би е всъщност „твърде гореща“*, а въпросът за кирило-методиевската традиция е бил несъмнено *присъщ на пропагандата, обвързан с подчинението към Съветския съюз, както и по-късното разгръщане на „национализма“*.¹⁰ Очевидното политизиране (а не само идеологизиране) на *идеята „Кирил и Методий“* подтиква към изследване на сблъсъка между *конкретните разкази* за делото на Солунските братя и *господстващия разказ*,

2 Ibidem, s. 16

3 Ibidem, s. 23–43

4 Ibidem, s. 45–103.

5 Ibidem, s. 105–131.

6 Ibidem, s. 105–174.

7 Ibidem, s. 11–21.

8 Ibidem, s. 175–180.

9 Ibidem, s. 192–231.

10 Ibidem, s. 16.

извеждащ към големия национален разказ и употребата на историята за целите на национализма.¹¹ Ето защо на базата на юбилейните издания авторката цели да проследи главните семантични тенденции и употреби на кирило-методиевския разказ в условията на модерността в България.¹² Първото важно заключение от такава операция е показателно: анализът на юбилейните сборници показва, че едни и същи начини на изразяване, както и лозунгови понятия се срещат постоянно у всички автори (макар и с различна наситеност и функционалност).¹³ Отликите от тази тенденция, особено в научни трудове, според авторката не замъгляват общата насока в употребите на националната митологема. По същество всички изследвани текстове (включително църковните издания) се оказват по дефиниция подчинени на партийната пропаганда.¹⁴

Фокусирайки се върху личността на св. Кирил, Е. Джевиецка проследява как събитията от живота му и свързаните с това научни въпроси се превръщат в претекст за конструиране на определен дискурс,¹⁵ според който:

- *етническият произход* (Кирил винаги е представян като славянин или полуславянин по майчина линия) обслужва внушението, че произходът на братята е именно от „българските славяни“;¹⁶
- българските медиевисти в различна степен изтъкват *старобългарския език* в противовес на *старославянския*;¹⁷
- заради *изцяло българския характер на кирило-методиевския разказ* Е. Джевиецка изтъква съвсем справедливо, че Моравската мисия получава по-слабо, отделно осветляване с цел да се подчертае *славянската самобитност*;¹⁸
- може да се набележи механизъм, по който въз основа на кирило-методиевския разказ се изтъкват *силната държава и правилната ѝ просветна политика, която да отговаря на нуждите на раждащата се народност*.¹⁹

В обобщение на своите наблюдения върху юбилейната продукция за св. Кирил и общото дело на братята авторката формулира становището за два основни семантични похвата: *маргинализиране и изместване на значенията* на а) християнската същност на делото, и б) византийското влияние върху

11 Ibidem, s. 19.

12 Ibidem, s. 38.

13 Ibidem, s. 125.

14 Ibidem, s. 40.

15 Ibidem, s. 45.

16 Ibidem, s. 45.

17 Ibidem, s. 47.

18 Ibidem, s. 47.

19 Ibidem, s. 48.

българската култура.²⁰ В този ход на изложение Джевиецка регистрира как (изхождайки от идея на Л. Каравелов) в анализираниите публикации Солунските братя са станали символи на *просвещението* не само за българите, но и за други славянски народи. Този акцент в социалистическата пропаганда логично може да се интерпретира като градивен елемент на друга митологема, каквато е самобитността и дори превъзходството на славянската/социалистическата култура и цивилизация.²¹ Следствие на такива мисловни конструкции става фактът, че след 1945 г. братята вече не се представят като символи на българската нация, а на славянското братство в духа на социалистическия интернационализъм.²²

Поредна генерална и убедително обоснована теза на Джевиецка е, че епохата на социализма продължава практиката от възрожденския период братята да се представят като примери за подражание по отношение на патриотизма и обществената дейност, дори на гражданското поведение. Делото им се оценява по едни и същи критерии, както и разказите за него съдържат същите ключови мотиви. С една дума, заключава авторката, въпреки променящите се исторически и политически условия, ядрото и функцията на българския *голям разказ* за Кирил и Методий не се променят.²³

Анализите на варшавската славистка обаче регистрират и вътрешна динамика в хода на *големия разказ*. След първоначалното налагане на делото на Светите братя като *революция* (несъмнено *прогресивна* и *демократична*²⁴), за Е. Джевиецка няма съмнение, че през 60-те години ключов концепт се оказва *просветата*²⁵. През следващите две десетилетия (условно 1971–1989) акцентът преминава от просветителството към *културните ценности*, като в модифицирания политически контекст братята се интерпретират като *строители* на българската култура.²⁶ Така в говора от края на 70-те години се появяват нови понятия: *хуманна грижа*, *духовен прогрес*, а също и *световен мир*, *общочовешко развитие* и *равенство*. Всичко това придава нови нюанси на концепцията за *борба*, която може да се води не само с оръжие, но и с духовност.²⁷ Джевиецка дискретно указва²⁸ как този механизъм всъщност

20 Ibidem, s. 49.

21 Ibidem, s. 51–52.

22 Ibidem, s. 58.

23 Ibidem, s. 54.

24 Ibidem, s. 54–67.

25 Ibidem, s. 67–85.

26 Ibidem, s. 90–92.

27 Ibidem, s. 92.

28 Ibidem, s. 92–93.

разкрива по-скоро националните домогвания за равноправие на езиците и културите, така че в новия контекст Константин Философ функционира не толкова като създател на писмеността, а по-скоро като инициатор и защитник на идеала за равенство и с това за пореден път в Светите братя се провиждат предтечи на модерни европейски явления. Оказва се, че през 70-те години перспективата вече не е откровено българоцентрична, общославянска или интернационална (комунистическа), а оптимално универсалистична – очевидно защото реципиентът на подобни послания вече не е само Съветският съюз, но и Западът.²⁹

По отношение на църковните сборници, издадени в рамките на юбилейните чествания, изследователката стига до заключение, което може да послужи за диагноза на цялостния подход в българските черковни издания през епохата на социализма: публикациите да развиват понятия и мотиви, *традиционни* както за социалистическия, така и за църковния дискурс.³⁰ Това се оказва съществен довод към тезата за *секуларизиране на езика на църковните елити или дори за тяхното подчинение на режима през (най-малко) езиковите средства*.³¹

Изхождайки от убеждението, че *погледнат през призмата на историята на идеите, комунизъмът като идеология е едно от възплъщениета на просвещенската мисъл, залегнала в основите на модерната епоха*, генералното обобщение на Е. Джевиецка за социалистическите експлоатации на Кирило-Методиевото дело е, че коментираните юбилейни сборници представляват *интересен синтез на идеите или традициите на модерността, т. е. просвещенската, романтичната и марксистката, и като такива те* [сборниците] *са израз на модерното говорене*.³² Заключениеето за *модерния par excellence* характер на кирило-методиевския разказ (при това не само генетически, но и функционално³³) намирам за един от главните приноси на монографията. Така стават ясни вътрешните пулсации на акцентите в разказа: *от вероизповеден към национален аспект на идентичността; второ, цивилизоваността, на която символ е азбуката, получава нов смисъл. Става дума за културния успех и позиция в йерархичната общност на модерни(-зираните) държави, основани върху понятието за прогрес. Отправната точка не е степента на съучастие в християнската общност, Божията църква, а приносът в развитието на „човешката“ култура*.³⁴

29 Ibidem, s. 93.

30 Ibidem, s. 123.

31 Ibidem, s. 123.

32 Ibidem, s. 127.

33 Ibidem, s. 129.

34 Ibidem, s. 130.

При това изследователката настоява, че *не може да се говори за скъсване, а само за изместване на акцентите, за промяна на значенията, което разкрива свеждане на екзистенцията към светското измерение.*³⁵ Доколкото познавам цялостните научни търсения на Е. Джевиецка, вярвам, че именно спецификата на българските съотношения между държавнически, политико-идеологически, църковен и културен дискурс е сред най-значимите дразнители в нейните българистични проучвания. Позицията ѝ на *външен наблюдател* на явленията я поставя в особено продуктивна позиция да провокира постоянен автоанализ и оглеждане на българската научна традиция в огледалото на много по-широки, а често и противопоставящи се една на друга академични общности.

Публикациите на Джевиецка по принцип са заредени с повишена чувствителност към въпроса за *секуларизацията* и секуларния характер на модерните национални култури. Ето защо като високо продуктивно оценявам и следващото твърдение в книгата: *Възникването на модерния разказ за Солунските братя разкрива процеса на „секуларизацията“ в смисъл на изтласкване на отбвдното измерение, свеждането му дори към земното, или с други думи – подчинение на „религиозното“ на „светското“, но също така и акцентирание на човешкото. В този смисъл той отразява (след) „просвещенския“ мироглед. Акцентът пада тук не върху катехизацията и въпросите на вярата, а върху културата и образованието.*³⁶ Подобни заключения обясняват не само как научният дискурс през социализма е изцяло сведен до обслужване на държавнически (по същество политически) ангажименти, но и как посланията, излъчвани от средите на Българската православна църква, избягват всякаква конфронтация с режима. Несъмнено точно такива особености на националния развой се оказват особено атрактивни за представителите на небългарската наука. Подчертавам този факт, защото ми се струва, че той продължава да учудва българската общественост и периодично се възражда, щом се появят несходства с национално утвърдената интерпретация на явления като Кирило-Методиевата мисия, произхода на славянския (българския) книжовен език, богомилството, антивизантизма, славянофилството и др.

Не по-малко внимание заслужават и заключенията на Джевиецка, отнасящи се до целите на самата пропагандна машина. Те започват с тезата, че *кирило-методиевият разказ се оказва удобен материал за „изобретяване на традицията“ на българските комунисти,*³⁷ за да се конкретизират в становището, че *в българския дискурс Кирил и Методий се оказват покровители на „българския*

35 Ibidem, s. 130.

36 Ibidem, s. 130.

37 Ibidem, s. 151.

социализъм“. Именно той [социализмът] се явява „истинският наследник“ на делото.³⁸ Това изобретяване на традиция се осъществява не само чрез проектиране на марксисткия идеен хоризонт върху миналото, чрез създаване на нови причинно-следствени връзки, но и чрез преплитане на времевите пластове в търсене на исторически аналогии, с чиято помощ се постигат две ключови трансформации: *славянският народ става български, а българите стават социалисти*. Втората промяна засяга историософията: *Златният век се повтаря в условията на комунизма, като комунизмът става истинският Златен век*.³⁹

Разграничавайки фигурите на Константин Кирил Философ, Методий и техните ученици в юбилейните издания, авторката достига до поредни важни обобщения:

- св. Кирил функционира като метонимия на двамата братя и тяхното дело (с акцент върху азбуката и културата, а не върху Моравската мисия, т. е. християнизацията);
- ако разказът за св. Кирил се оказва *големият разказ* в българската културна памет, то разказът за св. Методий може да бъде определен като *малък*.⁴⁰ Методий се интерпретира най-вече като управител и/или изпълнител, помощник (като преводач и книжовник) в борбата за самобитност на славянската култура; определенията за него остават в рамките на подчинение спрямо фигурата на Философа;⁴¹
- при учениците на Светите братя се регистрира продължение на ролята (установена още през Възраждането и утвърждавана в междувоенния период) на продължители на епохалното дело особено в перспективата на *просветителството*.⁴² Акцентът остава най-силен върху св. Климент Охридски, но с уговорката, че *като ученици на Солунските братя се явяват и българските владетели, поощрили делото*,⁴³ а като последна инстанция в процеса на *припознаване на „бележитите българи“* се представя самият *народ*.⁴⁴ Отчита се, че в контекста на учениците *фокусът е върху българския принос* към Кирило-Методиевото дело, което позволява на Е. Джевиецка да говори за „националистичен“ прочит по време на българския социализъм).⁴⁵

38 Ibidem, s. 152.

39 Ibidem, s. 153.

40 Ibidem, s. 105.

41 Ibidem, s. 106.

42 Ibidem, s. 133.

43 Ibidem, s. 139.

44 Ibidem, s. 141.

45 Ibidem, s. 141–142.

Отделно достойнство на монографията представлява щрихирането на връзката между социалистическия култ към славянските първоучители и структурните реорганизации в управлението на хуманитаристиката – с особено внимание към държавния контрол върху научните институции и ролята на БАН.

В моя личен (както стриктно славистичен, така и национално и емоционално обогрен) прочит на монографията бих открил следните изводи, които подтикват от делото на Солунските братя да се правят индуктивни аналогии с общата културна политика по време на социализма в България:

- социализмът само присвоява и адаптира за собствени цели фигури и техния символичен потенциал, утвърдени през Възраждането и междувоенния период. След 1944 г. пропагандата може да извърши *съществени модификации* на утвърдени в общностната памет идеи и личности, но базовият материал за митологизация на националния разказ *не се изменя*;
- комунистическият период на практика не внася *нищо качествено ново* във фактологически план, не допринася с достоверни находки (факти или анализи) за академично приемливия образ на Солунските братя и техните следовници;
- темата за Кирило-Методиевото дело остава златна митологема, от която носителите на българската национална традиция могат да черпят и в бъдеще, особено в исторически ситуации, изискващи преформулиране на общностната идентичност или обосновка на ключов държавнически избор. Тя продължава да бъде активен и достатъчно изгоден трамплин за митотворчество в три направления: националистическо (подчертаване на народната изключителност с всички конотации на понятието *българщина*), наднационално (расово, политическо или културно-цивилизационно обединение, като например славянството) и универсализиращо (обратно на предишните две, изискващо подчертаване на някакъв *световен принос* на местната общност за компенсирание на национални и други идентификационни маркери);
- Кирил и Методий се оказват изключително удобни фигури за лавиране между светски и църковни контексти, а с това и прекрасен пример за безнаказан *анахронизъм* в изобретяването на митологеми.

Безспорно приносно значение трудът на Е. Джевиецка има и заради факта, че върху обекта на изследване тя последователно прилага теоретически и практически модели, доказали своята ефективност в западната хуманитаристика. Тълкувайки напр. секуларизацията, тя запазва строга критичност спрямо *приложимостта* на наличните модели към българската/източноевропейската

действителност.⁴⁶ Точно този аспект от работата е свидетелство за прецизността на научния подход, с който авторката обогатява не само изследователското поле, но и изследователските подходи в днешната българистика. Следствие от това е, че за непредубедения поглед към разказа за Кирил и Методий през социализма Джевиецка прилага генералното понятие *народоцентризм*, което използва като най-логично и подходящо в конкретния български контекст.⁴⁷ Друго такова следствие е съществената уговорка, когато се говори за български явления: *Ако понятията „модерност“, „национализъм“, „секуларизация“, „религия“ са дълбоко спорни, защото генетически са свързани с дискурса на западната модерност и като че ли са предопределени от речника на западноцентричната наука, е необходима тяхната постоянна контекстуализация, иначе те се превръщат – в най-добрия случай – в катахрезис, т. е. метафори без адекватни десигнати.*⁴⁸ От подобна постановка следва, че *в българския случай по-адекватно е проучването в перспективата на „секуларизацията“ не толкова като отказ от религиозните практики или изхвърляне на Църквата извън публичното пространство, колкото като „определена“ диференциация на социалните сфери, която най-добре се вижда в спецификата на отношенията между държавната и църковната институция.*⁴⁹

В чисто българистична (и българоцентрична) перспектива Джевиецка онаглеждава и редица деликатни моменти с национални научни клишетата, унаследени от социалистическия (а по същество марксистки) говор и автоматично прилагани до днес. Най-същественото от тях за мене засяга конструкта *форма и съдържание*, особено силно прилаган върху явления, определяни дори през 90-те години на ХХ, а дори и в новия век като религиозни *по форма*, а по същество културни, прогресивни, национални *по съдържание*. Подобни мисловни деконструкции не попадат сред преките задачи, които си поставя изследването, но несъмнено спомагат ново критично вглеждане в утвърдения в българската хуманитаристика терминологичен апарат. Друго такова клише е *ренесансът*, възприеман в български контекст едва ли не като възплъщение на всичко достойно, стойностно, прогресивно и *par excellence европейско*, от каквото Балканите са били лишени заради османското нашествие.

Понеже монографията е на полски учен, но написана на български език, издадена в София и насочена предимно към българоезичната публика, известни резерви могат да се предявят към пространните сегменти, въвеждащи

46 Ibidem, s. 160–166

47 Ibidem, s. 169.

48 Ibidem, s. 178.

49 Ibidem, s. 178–179.

в историкополитическия фон на епохата.⁵⁰ Такива пасажи са нещо съставени, но тяхната информативна наситеност рискува да утежни целенасоченото изложение, което самò по себе си съдържа богата фактология и анализи.

Специално изтъкване заслужава и още един ключов аспект на книгата – фактът, че тя насочва погледа към юбилейни издания от социалистическия период. Поради предписаната им роля на *визитка* на събития и процеси в народната република инерцията налага такива сборници да се възприемат като негодни както за вметване на високи научни или художествени съдържания, така и за изразяване на конкретни политически послания. Но към юбилейната продукция, както доказва Джевиецка, може да се подходи именно като ценен и особено специфичен изворов материал, доколкото тържествените чествания и съпровождащите ги материали остават в колективната памет като едновременно *градиво* и *израз* на общностна идентичност.

Цялостната оценка на монографията на Евелина Джевиецка не може да избегне факта, че такива изследвания по дефиниция са призвани да бъдат коректив на *българската* – и културна, и строго научна – рефлексия с нейните станали априорни тежнения към вграждането на *идеята „Кирил и Методий“* в практически всеки проект за конструиране на народностното самосъзнание. Актуалността на темата изглежда няма да изтлее, доколкото тя засяга *самите начала* на колективната идентичност. *Юбилейно и модерно. Кирило-Методиевският разказ през социализма в България* има потенциал да бъде ценен академичен инструмент в осмислянето на днешните дебати върху националния/националистическия, славянския/българския и средновековния/модерния характер на явления отпреди повече от хилядолетие, които продължават да обединяват/разделят носителите на различни културни традиции.

Литература:

DŽEVIECKA, E.: *Jubilejno i moderno. Kirilo-metodievskijat razkaz prez socializma v Bălgarija. (Kirilo-Metodievski studii, kn. 29.)* Sofija: Kirilo-Metodievski naučen centăr, BAN, 2020, 232 str.

50 Напр. ibidem, s. 24–35.

About the author

Kamen Rikev

Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, Institute of Linguistics and Literary Studies,
Department of Slavic Literary Studies, Lublin, Poland

rikev@umcs.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6606-4731>



This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.

